

Leesbevordering, laaggeletterdheid en leesonderwijs: ter inleiding

Jeroen Dera en Roel van Steensel

Auteurs van letterkundige artikelen bedienen zich nogal eens van de term ‘de lezer’. Een gedicht of roman nodigt bijvoorbeeld ‘de lezer’ uit om een bepaalde zin op een bepaalde manier te ervaren; literatuurcritici overtuigen ‘de lezer’ ervan een boek wel of niet aan te schaffen; en complexe metaforen maken het ‘de lezer’ moeilijk om een specifieke tekst te duiden.

Zoals Karen Littau uitvoerig betoogd heeft, is die ‘lezer’ binnen het literatuurwetenschappelijke onderzoek meestal eerder een abstractie dan een persoon van vlees en bloed.¹ Maar zelfs al stellen we ons ‘de lezer’ als een concreet mens voor, dan nog impliceert het gebruik van de term dat de letterkunde een wetenschappelijke discipline is die zich bezighoudt met literaire praktijken waarbij uitsluitend lezers betrokken zijn – en geen ‘niet-lezers’. In de veelgebruikte schematische voorstelling van het literaire veld door Gillis Dorleijn en Kees van Rees wordt de ‘niet-lezer’ zelfs buiten de literaire productieketen geplaatst.²

De rol van de niet-lezer in relatie tot de literatuur is echter bij uitstek nadere academische reflecties waard. Maatschappelijk gezien is lezen helemaal niet zo vanzelfsprekend meer. In 2016 had Nederland, afgaand op gegevens van de Algemene Rekenkamer, maar liefst twee miljoen volwassen laaggeletterden. Dat aantal dreigt de komende jaren alleen maar groter te worden, want uit de recente PISA-onderzoeken blijkt dat ongeveer een kwart van de Nederlandse vijftienjarigen risico op laaggeletterdheid loopt. In 2003 liep nog ongeveer 11 procent van deze groep dat risico; in 2018 was het percentage gestegen naar 24 procent (hoger dan het Europees gemiddelde van 21 procent).³ Het risico op laaggeletterdheid neemt in Nederland dus toe. Vaardigheden die daarbij met name in gevaar zijn, zijn het reflecteren op de inhoud van teksten en het kritisch evalueren daarvan. Ook staat het zogenaamde ‘diep lezen’, waarbij de lezer zich voor langere tijd met grote concentratie in een tekst verdiept, stevig onder druk. In 2019 constateerden de Raad voor Cultuur en de Onderwijsraad dat Nederlandse jongeren op dit vlak steeds slechtere prestaties laten zien.⁴

Voor de studie van de Nederlandse letterkunde blijft die situatie niet zonder gevolgen. De tijd waarin de academische discipline van de neerlandistiek op een grote toeloop in de collegezalen kon rekenen, ligt nu al enige jaren achter ons, en de ontwikkeling van de Nederlandse leescultuur – ook die in het onderwijs – voorspelt op korte termijn geen omwenteling ten positieve.⁵ Mede om die reden zijn letterkundigen zich de laatste jaren explicieter gaan bezighouden met een onderzoeksterrein dat voorheen vooral bevolkt werd door sociale wetenschappers: dat van de leesbevordering. Het besef lijkt gegroeid dat zonder florerende leescultuur geen florerende literatuurwetenschap kan bestaan. Bovendien zien veel letterkundigen het als hun maatschappelijke taak om het belang van leesvaardigheid onder de aandacht te brengen, vanuit de gedachte dat kritische en reflexieve lezers cruciaal zijn voor het functioneren van een gezonde democratie.

Dit themanummer van *Nederlandse letterkunde* voegt zich in deze recente traditie en brengt enkele actuele onderzoeken en positiebepalingen op het terrein van de leesbevordering voor het voetlicht. In de bijdragen die volgen, staan twee stromen in het leesbevorderingsonderzoek centraal: de studie naar de bestrijding van laaggeletterdheid en de studie naar het Nederlandse leesonderwijs. Laaggeletterdheid – het eerste focusgebied van dit themanummer – is een term die vooral voor volwassenen wordt gebruikt: kinderen en jongeren worden doorgaans niet als laaggeletterd bestempeld, omdat ze nog naar school gaan en dus volop bezig zijn om hun geletterdheid te ontwikkelen. Activiteiten om laaggeletterdheid te *bestrijden* richten zich dan ook meestal op volwassenen; activiteiten in het basis- en voortgezet onderwijs zijn er eerder op gericht om laaggeletterdheid te *voorkomen*.⁶ De landelijke overheid probeert laaggeletterdheid bij volwassenen te bestrijden via initiatieven zoals *Tel mee met taal*, een actieprogramma van de ministeries van OCW, VWS en SZW. In 2021 werd via dat programma een kleine 100 miljoen euro geïnvesteerd, geld dat voor een belangrijk deel ging naar volwasseneneducatie, dat wil zeggen, naar opleidingen voor taal, rekenen en digitale vaardigheden. Daarnaast was zo'n 4 miljoen euro bedoeld voor leesbevordering, het stimuleren van leesplezier en activiteiten om laaggeletterde ouders te helpen de geletterde ontwikkeling van hun kinderen te stimuleren. Grootschalige evaluaties van deze investeringen laten positieve uitkomsten zien: deelnemers aan taaltrajecten gaan vooruit in hun leesvaardigheid en in hun deelname aan de samenleving.⁷ Zulke evaluaties zeggen echter weinig over de werking van specifieke aanpakken; ook ligt de nadruk bij de effectmeting eerder op vaardigheden dan op leesattituden en -gedrag.

Ook van programma's gericht op gezinnen met laaggeletterde ouders lijken de resultaten gunstig.⁸ Tegelijkertijd laat onderzoek belemmeringen zien in de uitvoering, die vermoedelijk hun weerslag hebben op de effecten. Dit laatste heeft deels te maken met het gegeven dat de groep van laaggeletterden divers is. Zo vallen onder laaggeletterden niet alleen volwassenen met een migratieachtergrond, maar ook volwassenen met een Nederlandse achtergrond die vanwege een beperkte opleiding maar weinig kans hebben gehad hun leesvaardigheid te ontwikkelen. In dit themanummer wordt ingegaan op de vraag hoe leesattituden en -gedrag van laaggeletterde volwassenen kunnen worden bevorderd en hoe tegemoetgekomen kan worden aan de belemmeringen die laaggeletterde ouders ervaren bij de ondersteuning van de geletterde ontwikkeling van hun kind.

Naar het Nederlandse leesonderwijs – het tweede focusgebied – hebben letterkundigen de afgelopen jaren uitvoerig onderzoek gedaan. In hun recente reflectie op dit onderzoek spreken Erwin Mantingh en Marijke Meijer Drees van een 'kentering' in de relatie tussen de neerlandistiek en het schoolvak Nederlands: waar die twee de afgelopen decennia van elkaar verwijderd waren geraakt, is er inmiddels sprake van een constructieve samenwerking tussen vakwetenschappers (onder wie letterkundigen) en vakdidactici, vanuit een gedeelde 'bezorgdheid over het schoolvak'.⁹ In de belangrijkste vakbladen voor de letterkundige neerlandistiek verschenen het afgelopen lustrum dan ook meerdere uitvoerige artikelen over het literatuuronderwijs. *Nederlandse letterkunde* bracht in 2018 een themanummer over het onderwerp, waarin de bijdragende auteurs niet alleen reflecteerden op de literatuurdidactische praktijk, maar ook expliciteerden 'welke principes, modellen en instrumenten het literatuuronderwijs de komende jaren kunnen vooruithelpen'.¹⁰ Een soortgelijke insteek was een jaar later terug te zien in een themanummer van *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (TNL)*, waarin vanuit de Meesterschapsteams Nederlands wordt gerapporteerd over 'vakdidactisch onderzoek dat kan bijdragen aan een concrete invulling van een curriculum Nederlands', waarin de focus ligt op bewuste geletterdheid.¹¹ Ook buiten de vaktijdschriften roerden letterkundigen zich in het debat over het literatuuronderwijs, bijvoorbeeld door als spreker op te treden op congressen voor docenten Nederlands (zoals de jaarlijkse HSN-conferentie), door onderzoeksresultaten te publiceren in reeksen van Stichting Lezen, door opiniestukken te schrijven in kranten, of door essays in boekvorm aan het thema te wijden.¹²

In veel van zulke recente bijdragen aan het debat over literatuuronderwijs wordt weliswaar geraakt aan de thematiek van leesbevordering, maar de focus ligt meestal toch vooral op conceptuele, didactische of institutionele

vraagstellingen over de manier waarop literatuur in de klas wordt aangeboden. De onderwijsgerelateerde artikelen in dit themanummer zullen steeds een expliciete relatie leggen tussen (aspecten van) het literatuuronderwijs en de vraag hoe de (groeïende) afstand tussen literatuur en (niet-)lezer kan worden overbrugd.

Dit nummer bevat zes artikelen. De eerste twee bijdragen handelen specifiek over het onderzoek naar laaggeletterdheid. Jeanne Kurvers en Roel van Steensel richten zich op *laaggeletterde ouders* en hun rol in de leesontwikkeling van hun kinderen, terwijl Mia Stokmans het fenomeen van de *meeleesclub* onderzoekt, een initiatief waarbij laaggeletterden tot lezen komen binnen een leeskring met lotgenoten. Vanaf het derde artikel wordt de stap naar het leesonderwijs gezet. Jeroen Dera en Eva Keulen begeben zich op het snijvlak van leesbevorderingsonderzoek en onderwijsonderzoek in hun bijdrage over leesbevorderingscampagne De Weddenschap, bedoeld om vmbo- en mbo-leerlingen tot lezen te brengen.

De laatste drie bijdragen leggen de klemtoon vol op het lees- en literatuuronderwijs. Yra van Dijk en Els Stronks houden een pleidooi voor 'onderzoekend lezen' in het voortgezet literatuuronderwijs. Vervolgens vergelijken Emma Broekhuizen, Jeroen Dera, Frank van Meurs en Gudrun Reijnierse de betrokkenheid van 5 vwo-leerlingen bij verschillende varianten van een fragment uit *Max Havelaar* (1860), in een poging te achterhalen of de afstand tussen tekst en lezer in het geval van historische literatuur door inzet van moderne tekstvarianten kan worden overbrugd. Ten slotte breekt Aafje de Roest een lans voor de inzet van hiphopteksten in het literatuuronderwijs en doet ze concrete suggesties voor manieren om zulke teksten op een betekenisvolle wijze in het onderwijs te implementeren.

De bijdragen in dit themanummer verschillen van aard: sommige artikelen zijn programmatisch, andere nemen meer empirische afstand tot het object dat we hier centraal stellen. Wat alle artikelen gemeen hebben, is dat ze focussen op de uiteenlopende manieren waarop niet-lezers nieuwe lezers zouden kunnen worden. Voor ons is het evident dat zulk onderzoek een cruciale plaats inneemt binnen de studie van de Nederlandse letterkunde en de taakstelling van de literatuurwetenschap. Immers: als ons vakgebied zich in de eerste plaats richt op wie toch al leest en wat toch al gelezen wordt, sluit het zijn ogen voor de uiteenlopende manieren waarop teksten onder niet-lezers functioneren.

Noten

1. Littau (2006).
2. Zie Dorleijn & Van Rees (2006), 19. Voor een kritiek op de plaats van de niet-lezers in dit schema, zie Bax e.a. (2022).
3. PISA (2018), gerapporteerd in Gubbels et al. (2019).
4. Raad voor Cultuur & Onderwijsraad (2019).
5. Voor een recente reflectie op de Nederlandse leescultuur verwijzen we naar Hisges & Van der Weel (2022).
6. Zie: <https://www.telmeemetaal.nl/documenten/publicaties/2021/06/24/investeringen-rijksoverheid-in-aanpak-laaggeletterdheid-2021>
7. De Greef, Segers & Ipektidou (2018).
8. Broens & Van Steensel (2019).
9. Mantingh & Meijer Drees (2021), 145.
10. Bernaerts & Desplenter (2018), 225.
11. Bax (2019), 82.
12. Voor de HSN-conferentie, zie bijvoorbeeld Moors (2021) of Haverals (2018); voor Stichting Lezen, zie bijvoorbeeld Dera (2019) of De Roest (2021); voor opiniebijdragen, zie bijvoorbeeld Van Dijk & Klaver (2021) of Dera (2021); en voor essays in boekvorm, zie T'Sjoen (2021).

Literatuur

- Bax, S., 'Onderzoek voor het schoolvak Nederlands', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (TNTL)*, 133, 2, 2019, 79-84.
- Bax, S., Dera, J., Oerlemans, A., & Starre, K. van der, 'Het literaire veld als schema. Actuele kanttekeningen bij een dominant model in de neerlandistiek', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (TNTL)*, 136, 2, 2022 (te verschijnen).
- Bernaerts, L., & Desplenter, Y., "Rijper, wijzer, smaakvoller". Impulsen voor het literatuuronderwijs', in: *Nederlandse letterkunde*, 23, 3, 2018, 223-234.
- Broens, A., & Steensel, R. van, *Werkt de VoorleesExpress? Effecten op woordenschat, verhaalbegrip en de geletterde thuisomgeving*. Delft, Eburon, 2019.
- Dera, J., *De praktijk van de leeslijst. Een onderzoek naar de inhoud en waardering van literatuurlijsten voor het schoolvak Nederland op havo en vwo*. Amsterdam, Stichting Lezen, 2019.
- Dera, J., 'In literatuuronderwijs is weinig ruimte voor gesprek over stereotypen – ook pulp kun je met je leerlingen ontleden', in: *De Volkskrant*, 23 juni 2021.
- Dijk, Y. van, & Klaver, M., 'Fastfood voor jonge lezers', in: *De Volkskrant*, 6 juni 2021.
- Dorleijn, G., & Rees, K. van, *De productie van literatuur. Het Nederlandse literaire veld 1800-2000*. Nijmegen, Vantilt, 2006.

- De Greef, M., Segers, M., & Ipektzidou, E., *Eindevaluatie landelijke implementatie taaltrajecten Taal voor het Leven door Stichting Lezen & Schrijven op het gebied van sociale inclusie en leesvaardigheid (inclusiefbenchmark)*. Maastricht, Maastricht University, 2018.
- Gubbels, J., Langen, A. van, Maassen, N., Meelissen, M., Aalders, P., Dood, C., Hopsterden Otter, D., Segers, P., & Wolbers, M., *Resultaten PISA-2018 in vogelvlucht*. Enschede, Expertisecentrum Nederlands, 2019.
- Haverals, W., 'Oude literatuur en nieuwe media. MOOC Middelnederlands in de les', in: A. Mottart & S. Vanhooren (red.), *32^e conferentie onderwijs Nederlands*. Gent, Skribis, 2018, 143-147.
- Hisges, R., & Weel, A. van der, *De lezende mens. De betekenis van het boek voor ons bestaan*. Amsterdam, Atlas Contact, 2022.
- Littau, K., *Theories of Reading. Books, Bodies, and Bibliomania*. Cambridge, Polity Press, 2006.
- Mantingh, E., & Meijer Drees, M., 'Nederlandse letterkunde. Tijdschrift, vakwetenschap, schoolvak', in: *Nederlandse letterkunde*, 26, 2-3, 2021, 138-155.
- Moors, S., 'De ontsluiting van een Vlaams Topstuk voor laaggeletterde jongeren. Genoveva en Sifroij, een geïllustreerd boek over een zeventiende-eeuws redrijkerstoneelstuk', in: A. Mottart & S. Vanhooren (red.), *34^e conferentie onderwijs Nederlands*. Gent, Skribis, 2021, 50-53.
- Raad voor Cultuur & Onderwijsraad, *Lees! Een oproep tot een leesoffensief*. Den Haag, 2019.
- Roest, A. de, 'Lees iets! De mogelijkheden van Nederlandse hiphop in de leescultuur van jongeren', in: E. Segers & R. van Steensel (red.), *De nieuwe lezer. Lezen in het digitale tijdperk*. Delft, Eburon, 2021, 97-109.
- T'Sjoen, Y., *Opperlandse overpeinzingen van een neerlandicus. Bespiegeling in vijf scherven en een postscriptum*. Antwerpen, Woolf, 2021.

Over de auteurs

Jeroen Dera is universitair docent Nederlandse Letterkunde aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Zijn huidige onderzoek (gefinancierd door een NWO-Venibeurs en een NRO-subsidie voor onderzoek) concentreert zich op het Nederlandse literatuuronderwijs. Daarnaast schrijft hij regelmatig over contemporaine poëzie. Zijn laatste boek daarover, *Poëzie als alternatief*, verscheen in 2021 bij uitgeverij Wereldbibliotheek.

E-mail: jeroen.dera@ru.nl

Roel van Steensel is mede namens Stichting Lezen hoogleraar Leesgedrag aan de Vrije Universiteit Amsterdam en daarnaast universitair hoofddocent Onderwijswetenschappen aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij doet onderzoek naar de leesontwikkeling van het jonge kind tot in het voortgezet onderwijs, met speciale aandacht voor leesmotivatie, de rol van onderwijs en gezin.

E-mail: vansteensel@essb.eur.nl